

Likovni prilozi sa izložbe »PARIS—BERLIN«, centre Georges Pompidou, Paris, 12. jul — 6. novembar 1978.

mile stojić

dve pesme

U OKU I U SPOLU

*svemoćna pustinjo što ničeš iz trošna glasa
i lagano beznađem plaviš ovaj tekst
ostavi mirnim malo izmučeno tijelo, pusti nek
njegova sjena nečujno mine bijelim skalinama ljeta*

*božanska azijo vodo mirne krvi
što razlijevaš se nad mrtvim tijelom jezika
u oku i u spolu sipini snažni pipci
hoće li dopustiti da ikad ugleda dan*

*mi nismo bili u stanju preletjeti nečujno
mi smo putovali čekajući čudesnu objavu
potpuno neovisnu i punu plave oaze
ti si nas ticala kakvom jezičnom prevarom*

*tako je i na koncu bilo. u duši bi zatreperio
mir, tanan pramičak sjećanja. a naši prsti
oblikovali su vrijeme sve dotle dok i sami
nisu postali brašno, prašina klepsidre*

SJEĆAM SE, TAD SMO SLUŠALI MUZIKU

*sjećam se, tad smo slušali muziku
slušali možda urlike vlastitih duša
mi smo plesali dok su u tvoju lijepu
lubanju zabijali čavle*

*tiha je bila jezerska voda, tih
je bio njezin mir. poslije, vraćali
smo se našim veselim običajima: molitva
žeđ, posao, ljubav, kruh*

*i tako, neosjetno si nas napuštao
naše izbe, zrcala i sitne duše
postajući neko nedefinirano sjećanje
kojemu smo i danas vjerni*

Mile Stojić rođen je 21. I 1955. u Dragičini (Citluk). Zivi i radi u Sarajevu. Dobitnik je ovogodišnje Brankove nagrade za knjigu pesama *Lijer, jezik prašine* (Svjetlost, Sarajevo, 1977).

rada iveković

susret indije sa zapadom

SOK PRELASKA IZ PROŠLOSTI U BUDUĆNOST

Što se više bavim Indijom, što sigurnije otkrivam neke zakonitosti, sve manje mogu biti sigurna u pretpostavke od kojih sam pošla, od kojih smo svi polazili. Nakon više od deset godina proučavanja Indije, ne mogu više ništa tvrditi. Mogu (se) samo pitati. To vrijedi pogotovo kad je riječ o suvremenoj Indiji. Ipak, želim naglasiti da ovakav stav ne proizlazi samo iz predmeta našeg zanimanja — Indije — nego i iz (moje) intimne potrebe za revizijom niza metodoloških pretpostavki, kao iz nekih karakteristika samog fenomena spoznaje. Ova posljednja ima varljivi, izmičući oblik i tek što se čovjek domogao jedne informacije, da ne kažem »istine«, uviđa da je mora revidirati u svjetlu sljedeće ili u svjetlu vlastitog raspoloženja. Ovu istinu su vrlo dobro znali stari Indijci, osobito budisti, koji su sumnjali u dogmete spoznaje. A madhyamika, škola budističkog (spoznajnog) relativizma, znala je sve o relativnosti spoznaje. Ja, naravno, ne sumnjam u mogućnost spoznavanja, iako ne vjerujem u apsolutnost spoznaje kao takve. Spoznanju shvaćam kao neprestani aktivan proces, komplementaran s djelatnošću, vjerujem u mogućnost racionalnog zahvaćanja i razrade predmeta (svijesti), kao što su vjerovali i stari Indijci. Pri tom mislim da ovom procesu nema kraja. Svaka nova spoznaja modificira staru, stavlja je u pitanje, ali istovremeno je moguća jedino na osnovu nje.

Dijete vidi dalje od čovjeka, iako je manje rastom, zato što stoji na čovjekovim ramenima.

Zato bih htjela da večerašnji razgovor s publikom¹⁾ počne i završi pitanjem. Ako mi svi večeras odemo kući, ne s novom »istinom« o Indiji, nego s novom zagonetkom, takvom koja će nas intrigirati, moj cilj će biti postignut, ja ću biti zadovoljna. I opet se moram pozvati na budiste. Oni su znali da zadovoljenje nema kraja, da ono vodi novim pitanjima bez kraja. Trebalo bi, dakle, da se razidemo zadovoljni, ako smo na dobar način formulirali dobro pitanje, ali ne znači da ćemo se pitanjem zadovoljiti. Pitanje će prirodno zahtijevati rješavanje i omogućiti postavljanje novog pitanja. U tom smislu postoje ne samo dobra i loša pitanja (kao i dobre i loše teze), nego i dobro i loše postavljena pitanja. Dobro pitanje je pitanje koje se tiče suštine predmeta. A dobro postavljeno pitanje je pitanje koje omogućava postavljanje novog pitanja o suštini predmeta.

Moja pretenzija zato nije da dajem odgovore. Ideal bi mi bio da postavljam pitanja. Pitanje nije uvijek upitna rečenica sa znakom pitanja na kraju. Pitanje se može formulirati i kao provokativna (hipo)teza.

Upitnik nije nigdje više na mjestu nego pred kulturnom, egzistencijalnom, političkom budućnošću Indije. On je, dakako, duboko ukorijenjen u prošlosti i teško pritišće sadašnjost. Indija sama, upitnik je i sebi i nama.

Večeras želim govoriti ne o davno prošlim susretima Indije i Zapada, nego o onom posljednjem, koji još traje. Pretpostavka je — iz razloga koje ću dalje ukratko navesti — da je Indija u ovom posljednjem susretu sa Zapadom doživjela ekonomski psihološko-kulturni šok koji još traje. To naravno ne znači da je

teška politička, materijalna egzistencijalna kriza u kojoj se Indija danas nalazi rezultat samo tog psihološkog i kulturnog šoka. Uzroci krize su dublje, prvenstveno ekonomske prirode. Pitanje koje se postavlja (a sastoji se od niza potpitanja) jeste: kako će Indija, s obzirom na ekonomske mogućnosti, politiku i traumatično stanje suočenosti s nametljivom zapadnom kulturom — hegemonijom, preživjeti? Koji su njeni izgledi? Dakako da mi na ovo pitanje ne možemo odgovoriti. Odgovore će dati budućnost, mi ih možemo samo nagađati.

Htjela bih ovdje govoriti o činjenicama, navodno »dobro poznatim« ali redovno ignoriranim, s »podrazumijevanim« istinama koje svi zaboravljaju.

Između indijskog jučer i sutra mislim da je još uvijek najpresudniji onaj trenutak koji određuje veći dio izgleda zemlje, trenutak indijske borbe za nezavisnost, uključujući tu i bengalski preporod i tzv. prosvjetiteljstvo.²⁾

Na 5. strani brošurice Centra za kulturu — *Susreti s Indijom*, posvećene ovom ciklusu predavanja — nalazi se tabela s važnijim datumima u historiji Indije. Ona ostavlja razdoblje više od tri stoljeća — između 1526. godine (*Mogulska dinastija*) i 1857. godine *Južna Indija — sultanati*, a zatim na vrlo neodređen način uz godinu 1858. bilježi: *Britanska kolonijalna vlast*. (Nakon godine 1947. ne bilježi više nijedan datum, čak ni onaj stvaranja Bangladeša.) Iz te tablice bi se moglo zaključiti da su Britanci vladali Indijom tek od 1858. godine. U stvari, te godine su oni samo izmijenili status svojih »istočnoindijskih kolonija«, nakon dvogodišnje vojne pobune (*The Sepoy Mutiny*), kojima su vladali već više od dva stoljeća. Istočnoindijska kompanija, britanska peta kolona, trgovačka, pljačkaška i polumilitaristička ustanova, koja je bila njihova prethodnica u Indiji, osnovana je rano 1600. godine, a prvu tvornicu u Indiji Englezi su otvorili već 1611, nakon više godina priobalne trgovine i suparništva s ostalim velesilima koje se nastavilo. Slijedi otvaranje novih i novih tvornica, godine 1613. već i prva ekskluzivna dozvola, FIRMAN, za trgovinu koju je kompanija dobila od sultana.

Važni datumi su sve gušći i gušći.

Kolonizacija je bila sprovedena postepeno. Kompanija je svojim statusom i priznanjem britanske krune od prvog dana imala privilegij i dužnost da predstavlja državne interese. To znači da je imala pravo da održava vojsku. Militaristički karakter njenog tobož isključivog trgovinskog interesa vidljiv je iz činjenica što su njene baze uvijek bile vojne tvrđave. Vojska se regrutirala na licu mjesta, a uvježbavali su je oficiri pridošli iz Engleske. Rivalstvo s konkurentnim institucijama drugih evropskih zemalja, osobito Francuske, rješavano je podmićivanjem domaćih vladara razdijeljene Indije (koji su izdavali firmane) i oružanom borbom. Oko stranih utvrđenja stvorila se mreža posrednika, preprodavača, profitera, korumpiranih trgovaca. Engleski trgovci i oficiri nisu čak lično morali ni da odlaze na mjesto proizvodnje po svoju robu. Višestruko posredništvo — od proizvoda do odlaska na njegov daleki put, uvelo je u Indiju, u određene krugove, po prvi put profilerski mentalitet ranog kapitalizma, koji je nakalemljen na specifičan indijski način seoske proizvodnje samodovoljnosti i robne razmjene.

Englezi su došli u Indiju kao pomorska velesila. Dijelom su se obogatili na izvlačenju bogatstva iz Indije i drugih kolonija, ali dijelom su uvjeti za ovakvu ekspanziju, za industrijsku revoluciju, bili stvoreni eksploatacijom domaćeg britanskog stanovništva. Razdoblje od prve polovice 18. stoljeća nadalje bilo je doba industrijske revolucije i poklapano se s imperijalističkim osvajanjima. Bio je to proces međunarodnih razmjena koji se nije ticao samo Indije i Velike Britanije. Dok je za izgradnju industrije potrebno stalno investirati, crpljenje bogatstva iz kolonija imalo je prednost — bilo je potrebno srazmjerno manje investicija da bi se došlo do željene robe. To je bio značajan dodatni prihod britanskom kapitalizmu. Pitanje je kako bi ovaj izgledao da nije bilo kolonijalnih osvajanja. Ova osvajanja su bila njegov nužni dio. Vjerovatno nije tačno da je crpljenje indijskih, osobito bengalskih bogatstava bilo osnovni uvjet prvata ranog kapitalizma Velike Britanije, jer je ona već morala biti moćna da bi dospjela do Indije, ali je sigurno da je bio jedan od naknadnih bitnih faktora.

Kad se govori o britanskoj kolonizaciji, čak i temeljitije nego što je na ovom mjestu moguće, često se zanemaruje analiza promjena koje je ona donijela Indiji.

Važno je znati kakav je bio način proizvodnje u predkolonijalnom razdoblju i kakav oblik vlasti.

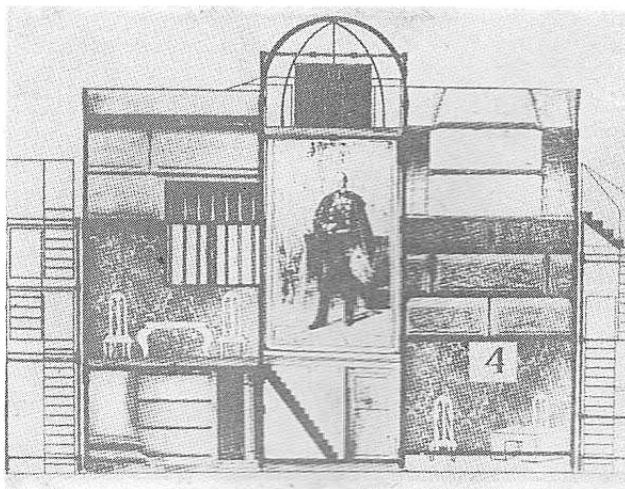
Indija nikada u prošlosti nije bila politički jedinstvena, a vladari koji su uspijevali da ovladaju većim dijelom zemlje nisu tu vlast nikad jako dugo održali. Mogulska vlast, vlast mongolske muslimanske dinastije koja je zavlada Indijom — uglavnom sjevernom — sa sjeverozapada, bila je uglavnom na izdaju u doba engleske ekspanzije. Zemlja je bila razdijeljena na niz malih i slabih državica. Granice u prošlosti nikada nisu bile čvrste. One su zavisile od moći i sreće vladara i nisu bile uvjetovane, u znatnijoj mjeri, ekonomskim razlozima. Zašto? Zato što nije bilo tržišta na širim područjima (s tim u vezi nije bilo ni indijske »nacije«, pa ni jedinstvenog jezika), što je bilo uvjetovano načinom proizvodnje; društvo je bilo sastavljeno od samodovoljnih seoskih zajednica, razmjenjivali su se gotovi proizvodi. Bila je to prirodna privreda jedne sredine. I danas se u Indiji većim dijelom još teško živi. U selu se kroz podjelu rada proizvodilo sve što je za cijelo selo potrebno, a tek manji dio robe se mijenjao za druge proizvode izvan sela. Takav oblik

proizvodnje ne zahtijeva nikakve naročite investicije i ne utječe na poboljšanje proizvodne tehnologije i oruda. Dio poljoprivrednih proizvoda, obično trećina, davao se vladaru, kao i dio zanatskih proizvoda (iako ovo posljednje manje: proizvodi seoskih zanatlija mahom su dosta grubo i prikladni samo za seosku upotrebu).

Vladar, kralj, odvajkada je načelno polagao pravo na cijelu (obradivu) zemlju i taj su običaj prihvatili i Moguli. To pravo svodilo se praktično na pravo ubiranja poreza određenog postotka, eventualno preko ograničenog broja posrednika. Ta eksploatacija je imala svoje granice i nije uključivala pravo preprodavanja zemlje zajedno sa seljacima, ili otuđivanje zemlje od zemljoradnika. Neposredni zemljoradnici su uvijek u prošlosti imali pravo obrade zemlje i izvlačenja koristi iz nje. Gradovi tada nisu bili kao što su danas, pretrpane aglomeracije besposlenog polugladnog stanovništva, dakle deklasiranih i dekastiranih seljaka koji su se tu sklonili kad su otjerani sa zemlje. U gradu su živjeli samo oni koji su imali osnova i načina da opstanu na tuđem radu: vladari i oni koji se koriste nametima na seljaštvo, gradske zanatlije čiji se proizvodi, pa i socijalni status, razlikuju od seoskih (takvo gradsko zanatstvo stvorilo je napredne centre tekstilne proizvodnje i prerade svile, kao što su Benares, Madras itd.). U gradu su još živjeli i trgovci koji su kupovali od seljaka i prodavali građanima, zatim i svi oni koje je izdržavao vladar: vojska, administracija, haremi, dvorjanici, učitelji, svećenici itd. U prošlosti, kao i danas, cijelo društvo su na koncu konca izdržavali seljaci (koji i danas čine 80 odsto stanovništva).

Ali u tom sistemu prirodne privrede i samodovoljnosti svatko je imao svoje mjesto. Taj sistem su bitno i nepovratno poremetili Britanci. Njihov je kapitalizam u Indiji konačno utvrdio klasični feudalizam.

Pauperizacija i bezzemljaštvo indijskih seljaka, njihov masovni odlazak u gradove, prenaseljenost gradova bijednima i gladnima, neposredan su proizvod poremećenja tradicionalnog načina proizvodnje što ga je stvorila kolonijalna vlast. Poremetili su obje glavne proizvodne sfere — i poljoprivrednu i zanatsku. Poljoprivrednu su poremetili tako što su uveli velik broj posrednika od neposrednog proizvođača do sebe, što su učvrstili položaj zamindara, dotadašnjeg posrednika, kao fiktivnog vlasnika koji ne živi na zemlji, i to sve tako što su ubrzo shvatili da moraju preuzeti političku vlast u zemlji (što im daje pravo ubiranja poreza), tako da njihov glavni izvor zarade nije bila trgovina, bez obzira kako pljačkaška i neposredna, nego direktan namet na seljaka. Potpuno vlasništvo nad zemljom sada uključuje mogućnost preprodavanja zemljišta, najma, špekulacije, izbacivanja seljaka. Englezi su od »vlasnika« ili svojih namjesnika, od zamindara, tražili ne više fleksibilan postotak, kao prethodni vlastodršci, nego vrlo strogo određen visoki porez. Posrednik (ili posrednici) je sada imao interesa da što više iskamčuje od seljaka, a zatim i da zeleniši. U nerodnoj godini seljak nije mogao da plati »zakupninu«, zaduživao se, dug se prenašao s generacije na generaciju (do danas) i od slobodnog samodovoljnog zemljoradnika indijski je seljak, kada nije izgubio posao, postao kmet vezan za zemlju. Slično se dogodilo i sa seoskim zanatlijama, i ne samo seoskim, nego i gradskim. Zahvaljujući industrijskoj proizvodnji, Britanci su sada, pomoću jeftinih sirovina iz kolonija i jeftinog načina proizvodnje, počeli iznositi na indijsko tržište proizvode (osobito tekstilne industrije) koji su bili tradicionalno indijski. To je upropastilo domaću tekstilnu manufakturu, jer su engleske tkanine postale pristupačnije od domaćih. Ali to nije uništilo samo indijske zanatlije, nego i poljoprivrednike: za

Traugott — muller: *Hop, mi živimo, Miscelen za E. Piscator* 1927

kupovinu neophodne tkanine, kao i drugih proizvoda, po prvi puta je sada potreban novac do kojeg se ne može doći. Razmjenjujući proizvode, seljak ne dobiva novac. Da bi ga dobio mora da proda višak u gradu, ali viška nema jer je inače preza-dužen i sve mora da daje zemljoposjedniku. I tako propada, napušta polje i odlazi u grad, kao i zanatlija, u potrazi za nekom zaradom — od danas do sutra. Ovaj proces ogromnog priliva u gradove trajao je tokom prošla dva stoljeća, a tek početkom ovog stoljeća se oko gradova počinje stvarati industrija. Ona ne može da apsorpira sve nezaposlene, a to ne može ni elefantija-stička administracija. Ostalo čini čudljiva klima sa sušnim godi-nama, poplavama, tajfunima, a poslije oslobođenja i dvije velike traume: ona prilikom odvajanja Pakistana od Indije i odvajanje Bangladeša od Pakistana. U oba slučaja su milioni ljudi u oba pravca bili prisiljeni da napuste svoje domove, sela i kakav-takav posao, i cijela je ta masa nesretnih izbjeglica uvijek pokuljala u gradove koji su tako u indijskim prilikama kaotične konglomeracije beznačajne mizerije, a ne centri reda i organizacije.

Britanci su učinili još nešto što je Indiju naročito pogodilo u kulturnom pogledu. Riječima Nehruovim:

»Tada su došli Britanci, zatvorili sva vrata i prepričali sve pu-teve koji su nas spajali s našim susjedima u Aziji. Otvoreni su novi putovi preko mora, koji su nas približili Evropi, a naročito Engleskoj, ali nije bilo više dodira između Indije i Irana, central-ne Azije i Kine, sve dok u najnovije vreme razvoj vazdušnog saobraćaja nije obnovio stara drugarstva. Ova nagla izolacija od ostalog dela Azije bila je jedna od najizrazitijih i najnesrećni-jih posledica britanske vladavine u Indiji.«

Mi smo navikli da svijet posmatramo u njegovoj (današnjoj) političkoj razgraničenosti. Zaboravljamo pri tom da su često druga geografska područja, a ne ona danas politički jedinstvena, predstavljala u prošlosti kulturne, pa i političke cjeline. Dok In-dija nikada nije bila jedna država (u današnjem obliku) kakvom su je učinili Britanci, područja od kojih je sada odijeljena poli-tičkom granicom činila su nekada integralni dio njene kulturne cjeline. Za Pakistan i Bangladeš je očito da su dijelovi indijskog potkontinenta i indijske kulture u širem smislu. Za područje današnjeg Afganistana i Irana, te dijela Transoksanije preko afgan-sko-sovjetske granice, manje smo toga svjesni. Ta su se područja u velikim zamasima povijesti u prošlosti u više navrata pove-zivala; prvo, kao privremena zajednička postojeća indoiran-skih arapskih plemena (koja su se u jednom kulturno-društvenom prevratu zatim vrlo strogo međusobno razdvajala); drugo, kao područja helenističkog utjecaja na kojima su grčke dinastije osnivale svoje države; i treće, kao područja muslimanske i, oso-bito, mogulske vlasti, što je za kulturno jedinstvo ovih teritorija bilo od ogromnog značaja i ostavilo je vidljivog traga sve do dan-as (a ne uključuje južnu Indiju). S druge strane, ova prostran-stva, kao i doline sjeverne Indije, bili su krajevi kojima su slobodno šetala mnoga nomadska plemena, za koja nisu postojale državne granice. Takav nomadski život postoji i danas, ali je zatvoren u granice pojedinih zemalja. Bilo je tu putova kojima su redovno i obilno prolazile karavane trgovinske i kulturne raz-mjene sa sadašnjom Azijom i Kinom, i kojima su prolazili hodo-časnici (uglavnom Kinezi budisti koji su dolazili u Indiju) i učitelji (Indijci koji su išli u Kinu). Područja srednje Azije, iza neprohodnih planinskih lanaca, bila su područja žive kulturne razmjene i čudnovatih susreta kultura. U kineskom Turkestanu, na primjer, krajem prošlog i početkom našeg stoljeća nađeno je obilje raznovrsnih tekstova: budističkih tekstova na sanskritu, u Indiji izgubljenih, veliki korpus tekstova maniheizma na više je-zika itd. To svjedoči o intenzivnim dodirima između Istoka i Zapada na planu kulture, da ne govorimo o raznim pojedinačnim dodirima neposrednog međutjecaja istočnih i zapadnih misli-laca.)

S druge strane, Indija je nesumnjivo snažno utjecala na mno-ga područja južne i jugoistočne Azije, osobito na Indonezijsko otočje i na veći dio zemalja nekadašnje Indokine. Utjecaji su nesumnjivi i mogu se pratiti u arhitekturi, likovnom izražavanju, pismenosti, literaturi, mitologiji. Sve ovo može djelovati čudno u usporedbi s tvrdnjom da je indijsko društvo bilo i ostalo druš-tvo kasta i zatvorenih samodovoljnih malih seoskih zajednica. To je tačno i istina je da su mnogi zabiti krajevi Indije imali malo neposredne veze sa stranim zemljama, kao i to da su za kontakte uvijek bili odgovorniji viši slojevi organizirani oko vla-dajuće klase, kad je bio u pitanju indijski ekspanzionizam. Ali ne može se poreći da je za dobar dio Azije Indija bila ono što je Grčka bila za Zapad, bez obzira da li su u tome svjesno sudjelovali indijski seljaci. (Ni grčki robovi nisu svjesni subjekti historije, pa ipak na svojim su plećima iznijeli helensku kultu-ru.)

Indija je uz svu svoju »zatvorenost« imala jedan organski od-nos sa susjednim zemljama, koji je utvrđenjem državnih granica grubo prekinut. Ona je zbog toga trpjela i morala da prihvati no-vu, nepovoljniju orijentaciju prema Zapadu (čitač V. Britaniji) koja joj je nametnuta. Time je, osim već spomenutog načina proizvod-nje, bolno pogođen i kulturni identitet Indije. Oba ova glavna problema osjećaju se i u reakciji indijskih intelektualaca u borbi za oslobođenje i traženju novog indijskog identiteta. Nema su-mnje da je nakon ostvarenja političke nezavisnosti dio neravno-teže popravljen. Dobar primjer toga je, upravo zbog stalne promjenjivosti raspoloženja, odnos dviju velikih zemalja Azije, Kine i Indije. Potreba za uspostavljanjem ravnopravnih redovnih od-nosa, bar s indijske strane, priznata je i osobito ju je naglašavao

Dž. Nehru. Istovremeno, zbog naslijeđenih kolonijalnih granica, te odnose do sada nije bilo moguće i još neće biti moguće ure-diti.

Zbog svih ovdje navedenih razloga, smatram da je Indija u susretu sa Zapadom, ovom posljednjem što ga duguje Englezi-ma, doživjela težak udarac, bez obzira na neke povoljne elemen-te koje joj je ovaj susret donio.)

Taj šok je uglavnom proizvodno-ekonomski i kulturni. Mi-slim da on još uvijek traje zato što je, s obzirom na raznolikost društveno-ekonomskog razvoja same Indije, za neke njene kraje-ve i oblasti života on je još uvijek stvar budućnosti. Dakako, u izmijenjenom obliku, jer Englezi su sada otišli i zapadni svijet, s kojim se Indija suočava, viđen je sada ipak sa 30 godina di-stance i u ne tako neposrednom susretu. Dodatni efekat šoka bio je i taj što je Velika Britanija prvi osvajač »višeg« stupnja ci-vilizacija, a zapravo efikasnijeg načina organiziranja. Raniji osvajači Indije bili su mahom na nižem stupnju razvoja od In-dijaca.

Ovi događaji se mogu najbolje pratiti kroz tipične reakcije indijskih intelektualaca i društveno-vjerskih reformatora, osobito prosvjetitelja prošlog stoljeća. I kroz njihov odnos prema vlasti-toj sredini i baštini. Pri tome mi danas ne smijemo zaboraviti, kao što se to ranije često činilo, da su indijski intelektualci, koji su sudjelovali u dijalogu o budućnosti vlastite zemlje, sa svo-je strane snažno bili kondicionirani od strane britanske vlasti, i da je britanska vlast dala instrumente pobune jednom dijelu do-maće inteligencije, ali je istovremeno odredila granice te po-bune. U vrlo stručnoj raspravi o tome — treba li u Indiji uvesti školstvo engleskog tipa, moderno u to doba, ili školstvo tradi-cionalnog tipa (obje su ideje imale podršku s obje strane), sredi-nom prošlog stoljeća je konačno prevagnula »proengleska« te-za. Godine 1835. odlučeno je, uz procjenu britanskih interesa, da se otvore engleske škole u kojima će se Indijci školovati kako bi mogli sudjelovati u upravljanju svojom zemljom. Daleko od toga da je to bilo sprovedeno iz altruističkih razloga. Britanci su procijenili da će im olakšati stvar postojanje jedne poengleštene indijske vladajuće klase koja će štiti njihove interese. Takvo školovanje bilo je ograničeno samo na odabrane.

Što se tiče obrazovnog nivoa masa, Britancima je odgovara-lo da on ostane u granicama tradicije. To je, ujedno, bila naj-bolja zaštita od eventualnih pobuna. U raspravi oko školstva koje treba uvesti sudjelovao je i prvi indijski »prosvjetitelj« Ram Mohan Roy (1772 — 1833). On se borio protiv konzervativizma i zatvorenosti i u tom smislu je napredan vizionar, ali je tipičan primjer proengleski orijentiranog naprednog intelektualca koji pati od kompleksa manje vrijednosti vlastite kulture, i pored svih prosvjetiteljskih inicijativa. Njegov rad je nužno ambivalent-an i treba ga posmatrati u sprezi svega pozitivnog i proturje-čnog što je učinio za svoju zemlju. Vatroeno je zagovarao uvode-nje britanskog sistema školstva s predmetima i sadržajima za-padne (engleske) znanosti post-baconovskog razdoblja. Bio je ve-liki pristalica napretka prirodnih znanosti omogućenog pojavom empirizma i prevaziđenjem skolastike. A to znači da je bio pristalica zapadne slike svijeta. Potcjenjivao je domaću mudrost i u svojoj borbi za moderno školstvo pisao je kako je tradicio-nalno indijsko školstvo najbolje proračunato ako se želi indijske na-rode održati u neznanju i zaostalosti. Smatrao je da bi studij sanskrita, onakvog kakav je poznat stoljećima, bio prepreka koja je za žaljenje širenju znanosti, i da je trud oko učenja tog teškog jezika nesrazmjerno velik prema koristi koja se može do-biti iz čitanja starih tekstova. Tvrdio je da tradicionalna indijska znanja vrijede isto toliko malo (dakako, sa stanovišta njegovog empirizma) koliko i nabranjanja skolastika. U želji da za Indiju dobije moderno englesko obrazovanje, nije se dovoljno pitao o svrhama u koje bi ono moglo biti upotrebljeno i nije se libio ni pomalo neukusnog laskanja Britancima, koje je proizlazilo iz određene naivnosti i kompleksa niže vrijednosti tipičnog za kolonizirane. Nema sumnje da je on to činio pošteno, vjerujući u dobronamjernost stranih upravljača: pozivao se na njihove do-bre namjere i racionalnost u uvjerenju da oni žele Indijcima isto što žele i svom narodu.)

Ubrzo nakon njegove smrti, engleski sistem je uveden u indij-sko školstvo (1835), dakako, za vrlo ograničenu elitu. Time je engleski jezik zvanično stupio na scenu, ali ne samo kao zvanič-ni jezik, nego praktično i na jedan drugi način: Indija nije ni-kad predstavljala državno i nacionalno jedinstvo, nije nikad imala jedan jezik koji bi vrijedio za cijelu zemlju. Engleski je ubrzo postao nešto vrlo blizu takvom jeziku iako nikad potpuno (jer je ipak ostao ograničen na malobrojni obrazovani sloj). Po-stao je mehanizam preko kojeg se učvršćivao jedan strani način mišljenja. I poslije oslobođenja, engleski je ostao jedini jezik nacionalno neutralan u unutarnjim međuinđijskim problematič-nim komunitarnim odnosima.

Dugo su indijski intelektualci školovani na engleski način, pa čak i oni slobodniji među njima, nastavili vjerovati u englesku dobronamjernost i u pretpostavku da mogu zahtijevati od vlasti isto što i njima odgovarajući slojevi u metropoli i građanska klasa. Engleski jezik i način obrazovanja nepovratno su ih od-vajali, iskorjenjivali iz njihove društvene sredine. Oni su se ne-prerano pozivali na »pravdu« kod kolonizatora i nastojali da se uvrste u njegov sistem. Englesko obrazovanje koje su dobili, mi-slili su oni, daje im pravo da sudjeluju u vlasti, što su i zahtijevali. S druge strane, engleska administracija nije više mogla da apsorpira sve indijske obrazovane kadrove koje je stvarala,

a i nastavila je da daje prednost Britancima. Indijci su zahtijevali da se onim njihovim sunarodnjacima koji su adekvatno (dakako, engleski) školovani omogućiti da napreduju u službi Britanaca. Uzdaajući se u »pravilnost« metropole, nisu uvidjeli vlastitu iščašenost u svojoj sredini. Iščašenost koja je nametnuta kroz englesko školstvo, kroz glorifikaciju zapadne tehnologije i modernih znanosti i, u novije vrijeme, pozitivističkog duha, a kroz koje je u njima sistematski izgrađivan prezir prema svim vrijednostima indijske kulture. Jedini način koji im je preostajao da se postave ponosno, otklanjajući ali i izražavajući kompleks niže vrijednosti na drugi način — bio je nekritičko slavljenje vlastite prošlosti. To je druga glavna reakcija indijskih intelektualaca na susret sa Zapadom.

Brojne kontradikcije ovdje nabacane ispoljile su se u tzv. vojnoj pobuni *The Sepoy Mutiny* (1857 — 1858) u sjevernoj Indiji. O tome su pisali Marx i Engels u vrlo detaljnoj analizi iz Engleske.⁷⁾

Mi se ne možemo na tom događaju duže zadržati. U njemu su sudjelovali, iz različitih razloga, različiti elementi indijskog društva, počevši od vojske. Često se govori o vojnoj slabosti ove pobune, a zaboravlja se da je ona isključivi rezultat pomanjkanja jedinstva i vizije zajedničkog cilja pobune. U njenom okviru različito motivirane grupe nisu ni surađivale, a svaka je nastojala ostvariti neke posebne privilegije. Osnovni razlog neuspjeha pobune bio je pomanjkanje društvenih interesa i jedinstva, politička slabost. Neuspjeh pobune samo je pojačao već poznati osjećaj niže vrijednosti, a uzroci neuspjeha se nisu analizirali. Nastala je opća rezignacija koja je olakšala englesku vladavinu još čitavo jedno stoljeće. Pobuna nije bila masovni narodni pokret. Takvi su pokreti inače u Indiji otežani strukturom kastinskog sistema. A ni među inteligencijom, čak u vrijeme otpora i borbe za nezavisnost u naše doba, nije bila jaka svijest o potrebi sudjelovanja masa u pokretima takve vrste. Margina mogućih promjena unutar kastinske dinamike još uvijek je tolika da nije nužno prijeći granice strukture. Veći dio društva je još uvijek bilo moguće eksploatirati do daljnjih granica. Prag izdržljivosti nije ni danas postignut, iz indijskog se seljaka još uvijek može nešto iscijediti.

Od svog osnutka 1885. godine (osnovao ga je jedan Englez), Indijski nacionalni kongres je najvažniji subjekt otpora prema tuđincu. Osnovan da bude posrednik između kolonizatora i domaće inteligencije, on je ubrzo prerastao u namjenu. Početkom ovog stoljeća stvoreno je jezgro otpora među onima koji smatraju da se (nasilnim ili nenasilnim sredstvima) treba boriti protiv strane dominacije. Među njima su bili oni opredjeljeni za nasilni otpor — koji je, zahvaljujući Gandhiju, posle prevladao. Bilo je i onih koji su bili za oružanu borbu. Javila se i svijest o potrebi razvoja domaće proizvodnje na koju je opet najviše utjecao Gandhijev otpor industrijalizaciji i idealizacija zanatstva. A također se javila i potreba, opravdana, revalorizacije kulturne baštine. U Bengalu su se početkom stoljeća počele javljati i terorističke akcije sabotaže, koje su doprinjele stvaranju jednog snažnog antiengleskog raspoloženja u narodu. Među raznim strujama pokreta otpora prevladala je Gandhijeva (1869-1948). On je imao dvije prednosti pred ostalim ličnostima, iako im je ideologija bila slična:

1. karizmatični dar okupljanja masa na istoj osnovi kao i tradicionalni vjerski učitelji,

2. odlično snalaženje u frakcionaštvu tipičnom za politički život Indije: organizacija Kongresa kao moderne partije sa svim tijelima.

Ne radi se uopće, kao što se ponekad tvrdi, o tradicionalnosti ideje nenasilnog otpora. Indija nije ni više ni manje nasilna od ostalih zemalja. Ali Gandhi nije, kao ni druge vođe Kongresa u to vrijeme, revolucionar. Nikada se nije postavilo pitanje, čak ni teoretski, inicijative širih masa, promjene društvenog sistema, kao ni pitanje borbe protiv svih domaćih snaga koje su se borile da s odlaskom Engleza naslijede njihova mjesta. Kongres je bio i ostao partija kojom su manipulirali nastajuća indijska buržoazija i privilegirani vladajući slojevi. Partija posrednika i eksploatatora jedne klase u ekspanziji, koja je u oslobođenju vidjela veće izgleda za vlastiti napredak. To se vidjelo i prilikom prošlogodišnjeg definitivnog debakla Kongresa na parlamentarnim izborima. Zajednički poklič svih interesnih grupa udruženih u Kongresu bio je: nezavisnost! (U Zagradi je ostajalo čemu, zašto nezavisnost.) Kad je po postignutom oslobođenju motivacija te ideje prestala da bude odlučujuća, jer je ona već bila postignuta, i kad su oni koji su bili najglasniji u traženju nezavisnosti ostvarili a zatim i proigrali svoje interese, Kongres je, u beskrajsnim frakcionaškim borbama, konačno pokazao da ne igra više nikakvu konstruktivnu ulogu. Za posljednjeg seljaka na kraju društvene ljestvice, odlaskom Engleza stvar se nije bitno izmijenila. To ne znači, naravno, da nije trebalo da Englezi odu. Nesumnjivo je, uostalom, da je Indija učinila ogroman napredak u proizvodnji, izgradnji industrije itd. Postala je i samodovoljna u ishrani. Ali sve to ne na osnovu bitno pravednije preraspodjele dobara, nego na račun najsiromašnijih. Zbog ograničenosti svoje vizije budućnosti, Kongres je često, pod utjecajem Gandhija, na vrhuncu zamaha snaga otpora sabotirao prerastanje anticolonijalnog raspoloženja u pravi revolucionarni pokret. Pomanjkanje prave revolucionarne borbe, oružanog otpora, spriječili su pravovremeni razvoj sveindijskog nacionalnog osjećaja jedinstva. Umjesto toga razvili su se, na žalost, krivo nasadeni nacionalizmi koji su socijalno-ekonomske razlike, predstavljene kao kulturne razli-

ke među muslimanima i hindusima, prikazali kao suprotstavljene ili paralelne nacionalizme. To je bilo olakšano činjenicom da su i Britanci u Indiji računali ne samo na komunistarne razmirice, nego i na one između ove dvije najveće skupine i zloupotrebljavali ih. Razlike koje su u osnovi društvene i ekonomske, prikazane su kao prvenstveno vjerske i kulturne.

Tako se Indija konačno našla politički nezavisnom, ekonomski vrlo zavisnom i bez onog toliko poletnog i stvaralačkog oduševljenja koje je bilo karakteristika drugih oslobodilačkih pokreta i onih koji su postigli nezavisnost.

Ta specifičnost indijske borbe za nezavisnost, ta nelagodnost i neodlučnost, karakteristika je i indijske inteligencije od sredine prošlog stoljeća naovamo i osjeća se i danas. Za svaku inteligenciju, naročito onu koja želi da djeluje konstruktivno, glavna je poteškoća i ispit — kako će se odnositi prema kretanjima i potrebama naroda i kako će u skladu s njima odrediti vlastite interese. Isto vrijedi i u Indiji. Stoga je razumljiva reakcija druge grupe intelektualaca na ponašanja kao što su ona koja smo već opisali. Razumljiva je i u okviru borbe za nezavisnost, a i inače u traženju nacionalnog i kulturnog identiteta, potreba za revalorizacijom domaćih vrijednosti potpuno diskreditiranih od strane tuđinaca i svedenih na muzejske starine.

Uporedo s uvođenjem engleskog školstva, u Indiji nije prestalo da djeluje i ono tradicionalno. Bilo je, dakle, visokoobrazovanih pandita koji nisu izgubili kontakt sa svojim nasljeđem. Ali ne samo to. Specifični način života i usmenog prenošenja znanja sve do danas, učinio je da je i najskromniji Indijac bliže svojoj tradicionalnoj kulturi nego prosječan Evropljanin. Dakako, ova vrsta tradicionalnih mudraca nije imala mogućnost usporedbe, budući da nije bila upoznata s engleskom kulturom. Ona je zato igrala uvijek jednu tradicionalističku i društveno-konzervativnu ulogu. Njeno odbacivanje zapadne misli nije proisteklo iz konfrontacije i osnovane kritike. Stoga su autori otvaranja prema tradicionalnim vrijednostima ne oni najtradicionalniji, već sudionici obiju kultura, kakvih je Indija mnogo dala. Pozitivistički duh s početka našeg stoljeća djelovao je na njih. Na neke u smjeru odbacivanja svega indijskog, na druge blaže, u smislu približavanja ili približavanja. Izgleda da je duh približavanja pobijedio, tako da se ekstremni stav isključivog povratka starim indijskim vrijednostima gotovo više i ne susreće. Ali pomirbeni pokušaj susreta Istoka i Zapada često je bio samo prikriveni kulturni nacionalizam (reakcija na osjećaj manje vrijednosti) koji je hinduizam htio podmetnuti kao osnov novog svjetskog preporeda. Pri tom se redovito javljaju pozivanja na stare tekstove, uključujući i vede. U takvom potvrđivanju vlastitih kulturnih vrednota (koje je uvijek sintetičko, nikad analitičko) mnogi su moderni vjerski reformatori i mislioci našli zadovoljstvo, a i sreću, da im uvjerenja nađu na odobravanje i na Zapadu. Ta potvrda na Zapadu, međutim, dijagnoza je Zapada, a ne Indije, i nije pouzdana kao potvrda indijskih vrijednosti, ali je sasvim sigurno znak određenih žed i potreba na Zapadu.

Iz takvog složnog oduševljenja izrasle su brojne »hinduističke« i »budističke« nove vjerske sekte koje nalaze toliko oduševljenih pristalica na Zapadu. Njihovo je mjesto na Zapadu, a ne u Indiji. Indija će, bez sumnje, mimo toga naći načina da valorizira i svoju baštinu, ali prije svega svoje sadašnje stvaralačke mogućnosti.

Pitanje koje se sada postavlja glasi:

Što će biti dalje, koji su izgledi Indije?

Ako zanemarimo ekonomski aspekt — iako on očito nije zanemariv — pitanje bi glasilo: kako će se odrediti, kako će se odmjeriti — prema vlastitoj prošlosti i prema sadašnjem svijetu — indijska misao? Također: kada i kako će se uspostaviti ravnoteža između indijske inteligencije i stvarnih društvenih potreba?

NAPOMENE:

¹⁾ Javno predavanje održano 11. V 1978. godine u okviru ciklusa *Susreti s Indijom*, u organizaciji Centra za kulturu NS grada Zagreba.

²⁾ Za dobar dio podataka u ovom članku zadužila me je odlična antologija tekstva LA LOTTA DELL'INDIA PER L'INDIPENDENZA s uvodnom studijom Enrica Collioti-Pischela, Messina-Firenze 1973. Za podatke o Indiji nakon oslobođenja vidi: Charles Bettelheim, L'INDE INDEPENDENTE ital. izdanje, Roma 1965. Među mnogim pregledima indijske povijesti spominjem onaj od K. M. Panikara, *A Survey of Indian History*, Bombay — Calcutta — N. Delhi — Madras — London — N. York 1963.

³⁾ *Oriente Indije*, str. 149. Beograd 1952.

⁴⁾ O tome vidi Veljačićevu neobjavljenu disertaciju *Komparativno proučavanje indijske i evropske filosofije*, Zagreb 1961.

⁵⁾ Te povoljne okolnosti svode se na slijedeće: uspostavljanje državnog jedinstva, održavanje mira, tj. otklanjanje većih vojnih pohoda na Indiju, otvaranje Indije prema modernom svijetu; i obratno, sve ove povoljne okolnosti imaju i svoje loše strane. Naprotiv, ne mogu se ozbiljno uzeti u obzir kao »dobre strane« engleske vladavine neka materijalna dobra koja su Britanci u Indiju ugradili (kao putove itd.), a još se manje ovi mogu smatrati dobroćinstvom ili poklonima. Britanci su u Indiji izgradili najnužniju strukturu za izvlačenje vlastite koristi i, uostalom, mnogo su više iz zemlje iscijedili nego što su joj dali.

⁶⁾ English Works of R. M. Roy, Calcutta 1945. i 1958, iz pisma Lordu Amberstu, 1923.

⁷⁾ K. M. i F. E., DELA, tom 12. i 15., — Beograd 1975. i 1977. Oni su uglavnom izvještavali čitaoca *New York Daily Tribune*a o privrednim i vojnim aspektima indijske situacije i ustanka, o njenim uzrocima, posljedicama, o reperkusijama za V. Britaniju i međunarodne prilike.

(Osim spomenutih radova, vidi još knjigu *Socijalno-etnička struktura i politički pokreti* (D. Nešić, *Savremene promjene kastinskih porodaka u selima Indije*), Beograd 1967; D. Nešić, *Kastinski socio-ekonomski sistem Indije i njegove savremene promjene* (neobjavljena disertacija), Sarajevo 1965; Max Weber, *Sociologia della religione, Induismo e Buddhismo*, Roma 1975; Richard Lannoy, *The Speaking Tree, A Study of Indian Culture and Society* London 1971; K. Domodoran, *Čovjek i društvo u indijskoj misli*, Zagreb 1972.

Neke od ovih knjiga imaju iscrpne bibliografije koje čitaoca mogu dalje uputiti.

Vidi također časopis *Naše teme*, broj 10 (oktobar), Zagreb 1977, u kojem je nekoliko članaka posvećeno suvremenoj Indiji.